

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.98

О. В. Ніколайчук
ад'юнкт*Харківського національного університету внутрішніх справ***ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ЩОДО ОХОРОНИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ**

Україна – одна із тих країн, де проблема захисту дітей останнім часом стоїть досить гостро. Очевидно, що найбільш незахищеною категорією дітей є діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Їх утримання та виховання, відповідно до Конституції України, покладається на державу, яка виконує це завдання шляхом утворення дитячих будинків, притулків і шкіл-інтернатів та підтримання політики щодо встановлення опіки чи піклування над дитиною. У такий спосіб держава перекладає обов'язок з охорони життя та здоров'я дітей на службових та посадових осіб вказаних органів. Таким чином, вказана категорія дітей перебуває у залежності від належного виконання своїх професійних обов'язків представниками адміністрацій або педагогічного персоналу. Однак, як показує практика, досить часто такі обов'язки неналежно виконуються, або взагалі не виконуються, що призводить як до заподіяння шкоди здоров'ю, так і до смерті дитини.

Кримінальне законодавство передбачає відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей. Зважаючи на це, потребує криміналістичного дослідження такий елемент криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 137 Кримінального кодексу України (далі – ККУ), як особа злочинця. Відомості про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики дозволяють виділити дані, які потрібні для організації найбільш ефективного розшуку особи, яка вчинила злочин, планування та проведення необхідних слідчих (розшукових) дій для викриття цієї особи.

Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочину вивчалася значною кількістю вчених. Зокрема, вказане питання стало предметом дослідження таких науковців, як Р.Л. Ахмедшина, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, В.С. Кузьмічова, В.Г. Лукашевича, В.О. Коновалової, Г.А. Матусовського, М.В. Салтевського, К.О. Чаплинського, В.Ю. Шепітька та інших. Незважаючи на значний внесок, зроблений вченими з приводу досліджуваного питання, криміналістичне вивчення особи злочин-

ця, яка вчиняє неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, так і не відбулося.

Метою статті є дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей та встановлення його значення для методики розслідування вказаних злочинів.

Особа злочинця вивчається різними юридичними науками: кримінальним правом, кримінологією, криміналістикою, кримінальним процесом, юридичною психологією тощо. Однак всі ці науки вивчають особу злочинця в різних аспектах.

Так, кримінальне право розглядає особу злочинця як суб'єкта злочину, тобто особу, яка може нести кримінальну відповідальність за конкретний злочин. У кримінально-правовому аспекті особа злочинця повинна відповідати ряду обов'язкових ознак. Як вказують автори науково-практичного коментаря до ККУ, суб'єкту злочину притаманні наступні ознаки: 1) він є фізичною особою, тобто людиною; 2) є осудною, тобто здатною під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними; 3) досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність [1, с. 67]. Відсутність хоча б однієї із цих ознак унеможлиблює притягнення особи, яка вчинила той чи інший злочин, до кримінальної відповідальності. Крім того, для деяких видів злочинів суб'єкту необхідно мати не лише загальні ознаки, але і спеціальні. За своїм змістом ознаки спеціального суб'єкта досить різноманітні. Їх можна об'єднати у три великі групи: 1) ознаки, що характеризують соціальну роль і правове становище суб'єкта; 2) фізичні властивості суб'єкта; 3) взаємовідносини суб'єкта з потерпілим [2, с. 68].

Коли мова йде про суб'єкта неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, то кримінально-правова наука встановлює, що суб'єктом вказаного злочину може бути особа, на яку покладено професійні чи службові обов'язки щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх. Професійні обов'язки щодо охорони життя

та здоров'я неповнолітніх виконують, наприклад, певні категорії працівників закладів вищої, загальної середньої, професійно-технічної та позашкільної освіти, лікувально-оздоровчих закладів для дітей, дитячих будинків, притулків для неповнолітніх, прийомні батьки і батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, деякі працівники підприємств у сфері туристичної діяльності тощо [2, с. 316].

Таким чином, суб'єкт неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей є кримінально-правовому аспекті – це фізична осудна особа, яка досягла 16 років та є або службовою особою, яка виконує обов'язки щодо охорони життя і здоров'я дітей, або особою, на яку покладено професійні обов'язки щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх.

Кримінологічне дослідження особи злочинця передбачає вивчення різного роду ознак такої особи. Так, кримінологія вивчає особистість злочинця в контексті його суспільно-небезпечного, виховного і протиправного діяння. Про особистість злочинця можна говорити лише у зв'язку із вчиненням злочину. Кримінологія вивчає перш за все значимі ознаки і якості осіб, які вчинили злочини, відслідковує технологічні особливості особи правопорушника, складний механізм його протиправної поведінки. У структурі особистості виділяють біофізіологічні, соціально-демографічні, морально-психологічні, соціально-рольові, кримінально-правові ознаки [3, с. 92].

Криміналістичне дослідження особи злочинця ґрунтується на її кримінально-правовій та кримінологічній характеристиках. Однак метою такого дослідження є не тільки правильна кваліфікація вчиненого діяння, а і допомога у встановленні невідомого злочинця, його розшуку, плануванні всіх необхідних гласних та негласних слідчих (розшукових) дій для встановлення доказів його вини. Крім того, слід наголосити, що криміналістичне вивчення особи злочинця включає дослідження будь-якої особи, яка вчинила злочин, незалежно від того, чи може вона бути суб'єктом злочину, чи ні (не досягла віку кримінальної відповідальності, є неосудною тощо).

Зміст особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики полягає в розгляді людини як певної системи, властивості та ознаки якої знаходять відображення в навколишньому середовищі та використовуються під час розслідування [4, с. 145]. О.Н. Колесніченко визначив, що в комплекс ознак особи як елемента криміналістичної характеристики включаються всі ознаки, які можуть сприяти визначенню ефективних шляхів і методів встановлення, розшуку та викриття злочинця. Частина їх має не тільки криміналістичне значення (наприклад, попередні судимості), але і

важлива для розкриття злочину (наприклад, хитрощі злочинця). Зміст цього елемента криміналістичної характеристики визначається набором ознак особи, специфічних для осіб, що вчиняють злочини цього виду, і суттєвих для їх ефективного розслідування. Система ознак особи злочинця включає ознаки демографічні, а також ознаки, що відображають деякі моральні, психологічні особливості (наприклад, риси характеру) та інші [5, с. 39]. Р.С. Белкін вказує, що криміналістичне вивчення особи злочинця повинно включати отримання відомостей про: а) соматичні та психофізичні властивості особи, дані про які використовуються з метою розшуку й ідентифікації; б) психофізичні властивості особи, що визначаються й проявляються в способі вчинення злочину; в) методику вивчення особи учасників процесу слідчим і судом, тобто методів і правил вивчення особи в практичних цілях кримінального судового провадження [6, с. 34–35].

Деяко іншої позиції дотримується М.М. Демідов, який під особою злочинця як елементом криміналістичної характеристики розуміє стійку криміналістично значиму сукупність психофізичних властивостей і якостей, мотиваційних установок, емоційної і раціональної сфер людської свідомості, що відобразились у слідах злочину в процесі підготовки, вчинення і приховання слідів злочину, а також поведінки після вчинення злочину [7, с. 46]. На думку М.В. Салтевського, криміналістична характеристика особи злочинця повинна давати опис людини як соціально-біологічної системи, властивості і ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розслідування злочинів. До таких властивостей належать фізичні, біологічні, соціальні [8, с. 722].

У свою чергу В.В. Тіщенко поділяє криміналістично значущі властивості особистості злочинця на три групи: 1) біологічні, що включають статеві, вікові, фізичні ознаки; 2) психічні, що свідчать про інтелект, емоційну й волю сферу індивіда; 3) соціальні, що характеризують його суспільний статус, професійну належність, родинний стан, місце проживання, рід занять, взаємини з іншими людьми тощо [9, с. 62].

В.Ю. Шепітько вважає, що особа злочинця – це система ознак, яка включає в себе дані демографічного характеру, деякі моральні властивості і психологічні особливості. У цьому зв'язку можна говорити про типові ознаки особи, схильної до вчинення тих або інших видів злочинів. Узагальнені дані про найбільш поширені мотиви злочину дозволяють визначати коло потреб злочинця, що штовхнули його на вчинення злочину, і цим встановлювати основні напрями розслідування [10, с. 278].

Враховуючи позиції вчених, можемо стверджувати, що криміналістична характеристика особи злочинця при вчиненні неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей повинна включати відомості соціально-демографічного (стать, вік, освіта, професійна належність, місце проживання тощо), морально-психологічного (інтелектуальний рівень, психічний стан, моральні властивості тощо) та професійного характеру (рівень професіоналізму, порушення трудових обов'язків тощо).

Р.Л. Ахмедшин визначає криміналістичну характеристику особистості злочинця як систему даних про особу, яка вчинила злочин, що сприяє його розкриттю та розслідуванню. На його думку, дані про особистість злочинця, які включаються в криміналістичну характеристику особистості злочинця, повинні мати властивість відносної стійкості [11, с. 59-60].

Таким чином, при дослідженні особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей повинні використовуватися не тільки наукові розробки цього питання, але і результати слідчої та судової практики розслідування злочинів, передбачених ст. 137 ККУ. Така практика дозволяє визначити типові ознаки особи злочинця та виокремити групи осіб, серед яких необхідно проводити профілактичні заходи.

А.І. Брайловська провела ґрунтовне дослідження з приводу вказаного питання, за результатами якого пропонує класифікувати суб'єктів злочину, передбаченого ст. 137 ККУ на наступні групи:

- службові особи, на яких безпосередньо покладено функції щодо охорони життя та здоров'я дітей;

- особи, на яких покладено функції щодо охорони життя та здоров'я дітей цивільно-правовим, трудовим або іншим договором (угодою);

- особи, які виконують професійні функції щодо охорони життя та здоров'я дітей [12, с. 11].

Однак не всі із вказаних груп осіб можуть вчинити досліджувані злочини. Для виокремлення типових ознак таких злочинців доцільно скористуватися запропонованими вище видами відомостей, які підлягають встановленню (соціально-демографічні, морально-психологічні та професійні характеристики особи злочинця).

Аналіз слідчої та судової практики дозволяє стверджувати, що найчастіше вказані злочини вчиняються особами жіночої статі середнього віку, які мають вищу освіту та проживають переважно у містах і виконують професійні функції няні, вихователя, вчителя, тренера, керівника туристичної групи.

Кримінальне законодавство встановлює, що для кваліфікації за ст. 137 ККУ, вказані злочини повинні бути вчинені необережно. Тому особа злочинця характеризується недбалістю у виконанні своїх професійних обов'язків, недостатній уважності та безвідповідальності.

Для справедливості необхідно зазначити, що з приводу професіоналізму можна розділити всіх осіб, які вчиняють досліджувані злочини, на дві групи: 1) ті, які недостатньо ретельно та професійно виконують покладені на них обов'язки, систематично порушують трудові обов'язки; 2) ті, що є професіоналами своєї справи, однак через деякі обставини потрапили в негативну ситуацію, яка спричинила шкоду життю чи здоров'ю дітей.

Таким чином, особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей є одним із ключових її елементів, та має вирішальне значення для встановлення та розшуку злочинця і доведення його вини у вчиненні злочину, а також запобігання аналогічним злочинам у майбутньому. Криміналістична характеристика особи злочинця ґрунтується на його кримінально-правовій та кримінологічній характеристиках, однак містить більшу кількість властивостей та ознак особи і спрямована на вирішення ширшого кола завдань.

Література

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка – К: Каннон, А.С.К, 2002. – 1104 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.
3. Бандурка І.О. Кримінологічна характеристика особистості неповнолітнього злочинця / І.О. Бандурка // Наше право № 6, 2014. – С. 92-100.
4. Карпенко Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми / Р. Карпенко // Підприємництво, господарство і право. – № 9. – 2016. – С. 144-148.
5. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений / А.Н. Колесниченко // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. – К., 1988. – С. 29-42.
6. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Частные криминалистические теории : в 3 т. / Р.С. Белкин. – М. : Юрист, 1997. – Т. 2. – 1997. – 464 с.
7. Демидов Н.Н. Изучение личности преступника в процессе расследования : дисс. ... канд. юр. наук / Демидов Н. Н. – Волгоград, 2003. – 187 с.
8. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підручник] / М.В. Салтєвський. – К.: Кондор, 2008. – 588 с.
9. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : [монографія] / В.В. Тіщенко. – О. : Фенікс, 2007. – 260 с.

10. Шепітько В.Ю. Криміналістика : [підручник] / кол.авт.: В.Ю.Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. – 4-те вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2008. – 464 с.

11. Ахмедшин Р.Л. Криминалистическая характеристика личности преступника: природа и содержание / Р.Л. Ахмедшин // Вестник Томского государственного университета, № 283. – 2004. – С. 55-62.

12. Брайлівська А.І. Кримінально-правова кваліфікація неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.08 / А.І. Брайлівська. – Одеса, 2012. – 22 с.

Анотація

Николайчук О. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей. – Стаття.

У статті на основі аналізу наукової літератури визначено співвідношення кримінально-правової, кримінологічної та криміналістичної характеристики особи злочинця при вчиненні неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей. Досліджено та виокремлено кримінально-правові та криміналістичні ознаки особи, яка вчинила вказані злочини. Здійснено криміналістичну характеристику особи, яка вчинила злочин, передбачений ст. 137 ККУ.

Ключові слова: особа злочинця, криміналістична характеристика, кримінально-правова характеристика, ознаки особи злочинця.

Аннотация

Николайчук О. В. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики ненадлежащего исполнения обязанностей по охране жизни и здоровья детей. – Стаття.

В статье на основе анализа научной литературы определено соотношение уголовно-правовой, криминологической и криминалистической характеристики личности преступника при совершении ненадлежащего исполнения обязанностей по охране жизни и здоровья детей. Исследованы и выделены уголовно-правовые и криминалистические признаки лица, совершившего указанные преступления. Осуществлена криминалистическая характеристика лица, совершившего преступление, предусмотренное ст. 137 УК Украины.

Ключевые слова: личность преступника, криминалистическая характеристика, уголовно-правовая характеристика, признаки личности преступника.

Summary

Nikolaichuk O.V. Offender as part of the forensic characteristics of improper performance of duties to protect life and health of children. – Article.

On the basis of analysis of scientific literature defines the ratio of criminal law, forensic and criminological characteristics of the offender committing the improper performance of duties to protect life and health of children. Investigated and singled out criminal and forensic features of the person who committed these crimes. Done forensic characterization of the person who committed the crime under Art. 137 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: offender, forensic characterization criminal legal characteristic signs of offender.